

A kállói vár építésének, fennállásának és elbontásának története II.

XII. A vár építéséhez felhasznált építőanyagok

Számos tévhit kering az egykori kállói vár építéséről, egyebek mellett a felhasznált építőanyagokról. Nemrégiben például egy megyei orgánum arról cikkezett, hogy „a Rákóczi-toronyba¹ beépültek a vár kövei”. Az egykori várban nem épült semmi sem kőből, mert Nagykállóhoz legközelebb Tokajon van kőbánya, addig minden csak homok. Az erőd építése után jó 200 évvel később, a vármegye házához Bodrogkeresztúrról szállították a követ az erkélyhez és néhány építészeti tagozathoz. Mária Terézia királynő konszolidált, biztonságos, prosperáló országában és nem a török martalócok, kóbor hajdúk, fosztogató szegénylegények által veszélyeztetett úttalan utakon! Koroknay Gyula könyvében a vár földből készült sáncait kívülről „burkoló” kétméteres (!) téglafalról ír.² Erről állítólag két helyi lakos mesélt neki, sőt ő maga is látni vélte a vár feltételezett területén halmokban álló régi téglákat. Sajnos a szerző sem ezeket, sem más akkor még szerinte fellelhető maradványt nem dokumentált: nem készített sem fényképet vagy rajzokat, egyetlen darab téglát, cseréptöredéket vagy vélhetőleg a várhoz köthető tárgyat nem őrzött meg. Ezek nélkül nem tekinthetjük hitelesnek ezeket az információkat.

Ezzel szemben nincs okunk kételkedni abban, hogy Lucas Georg Ssicha mérnöki pontosságú felmérési tervei (az 1665-ben készült metszet és az 1666-ben alkotott festett tusrajz) a korabeli valóságot mutatja nekünk. A gondosan megrajzolt, léptékkal méretezett metszetek ábrázolják a várfal szerkezetét. A sánc kívülről 77, belülről 82 fokos meredekségű gerendasor közé döngölt földből készült, téglavagy más szilárd anyagú „burkolat” sehoh sincs. De nem is lehetett, mivel a két méter vastag, közel 6 méter magasságú falhoz szükséges közel 2,5 millió darab téglalegyártása nagyon nagy anyagi és emberi ráfordítás mellett hosszú évekig tartott volna. Erre állandó háborús veszélyben, megfogyatkozott lakossággal nem állt rendelkezésre erőforrás. 200 évvel később, a vármegyeházhoz békeidőben két év kellett az első 200 ezer téglá-

¹ Rákóczi-torony: a nagykállói református templom népszerű, de téves elnevezése. Görömbei Péter esperes szerint a vár elbontott „köveiből” épült. Nem voltak kövek.

² A kállói vár története, 1961.

kiegítéséhez, hogy az építkezést elkezdhessék.³ De 2,5 millió téglát nem vett volna el nyomtalanul! Még akkor is bőven maradt volna belőle a helyszínen, ha nemcsak a Rákóczi-torony templomostól, hanem a vármegyeháza is abból épült volna (azonban a leírásokból tudjuk, nem így történt).

Persze léteznek szilárd anyagú épített falra való utalások. A Baldigara-terven a kőtölgátak és a bástyák külső fala vastag sötét sávval vannak jelezve, az elképzelés talán kőből vagy téglából rakott fal lehetett, csak belülről látszik földfeltöltés és az azt megtámasztó karósról. Ezzel szemben a felmérési terv alaprajzán egyaránt aprólékosan be-rajzolt fa karósról szegélyezi a sáncok külső és belső oldalát, még a karók befelé dőlése is ábrázolva van nézetvonalakkal. Csupán a mellvéd és lópad van falként, a színezett nyomaton rózsaszínnel jelölve. Utóbbiak a karlsruhei 1666-os tusrajzon részletesebben vannak bemutatva: mind a mellvéd, mind a várárokokban lévő rohamgát falazott szerkezetet jelöl, de az minden bizonnyal vályogtégla lehet (tégla- vagy kőfalat ugyanis nem raktak volna alapozás nélkül egy földsáncra). A metszetrajzokon nemcsak a külső és a belső karósról, hanem az előbbieket összefogó vízszintes gerenda is jelölve van, amit a földsánc belsejébe nyúló masszív rúddal és jókora cövekkel horgonyozták le. Azért a külső oldalra rakták a fogó-gerendát, mivel ezen az oldalon volt várható – pl. ellenséges ágyúgolyók hatására – a támasztó karók megsérülése, törése. Ezek a vízszintes gerendák a vár nézeti rajzain is láthatók, nemcsak a Ssicha-, hanem a Priorato-metszeten. Ezek a baloldali bástya sarkán sérülés látszik: így előtűnik, hogy a karók egymáshoz vesszőfonatokkal voltak rögzítve, illetve mögöttük a sánc földfeltöltését deszkával támasztották meg. A fagerendák és a vesszőfonat tűzveszélyes volt, ami egy ostrom esetén végzetes lehetett volna, ezért – a favázás és vesszőfonásos egyszerűbb hajlékokhoz hasonlóan – agyagos sártapasztással védték, ami a napon keményre szikkadt. Ez a tapasztás sérült meg, és hullott le a rajzon látható módon, talán egy ellenséges támadás következtében.

A földből készült olaszbástyás védművek és erődítések elterjedését jól mutatja a tokaji vár megerősítésének példája. Ott – Kállóval ellentétben – kő bőséggel állt építőanyagként rendelkezésre, mégis a célszerűség és a takarékoság miatt földsáncok alkalmazására került sor. Sajnos Tokaj vára szintén teljes mértékben elpusztult, nemcsak a jelentős méretű földvédművek, hanem a kőből-téglából épült belső várkastély is, sőt az egykori sziget nyomát is hiába keresnénk. A vár látképén ugyanazokat a vízszintes gyámolító gerendákat láthatjuk, mint a kállói metszeten.

Természetesen nem csak fából és földből állt a kállói vár. A szükség megkövetelte, hogy bizonyos részei tartósabb anyagból készüljenek. Az „új építésűek” közül ilyenek voltak a kaputorony és a lóportorony, de az ágyúállások lönyílásainak kiképzéséhez is minden bizonnyal téglafalazatot és megerősítést használtak. Mint említettem, a kő használata nem valószínű, téglát viszont helyben lehetett égetni, de talán a török pusztításkor romba dőlt korábbi téglaeépítmények anyagát is felhasználták az új épít-

³ KOROKNAY GYULA: A régi nagykállói megyeháza. In: A nagykállói járás múltja és jelene. Szerk. Csepelyi Tamás et al. Nagykovács, 1970, Járási Tanács VB, 129.

ményekhez. Ezen okok miatt a várudvar két régebbi épülete: a szertár-körtemplom és a parancsnoki ház (*k*) téglafalazattal készülhettek.

Hova lett mára a vár építményeinek anyaga? A nagyállói városfal egy magas tölgyfa-karósról (palánk) volt, a vár kötőgátjai és bástyái nemkülönben tölgyfa karókkal gyámolított földsáncok voltak. A faanyag egyébként sem örökéletű, ezek egy idő után maguktól elkorhadtak, a bástyákból-sáncokból földhányás lett, amit fokozatosan beszántottak, és – ahogy mondani szokás – „el lett boronálva”.

A mai terepen nem, vagy csak alig lehet nyomát látni az egykori erődítésnek. A téglapépületek (ezekből korántsem volt annyi, mint az a köztudatban él róluk) lebontása már II. Rákóczi Ferenc fejedelem parancsára elkezdődött, a béke éveiben pedig tovább folytatódott. Az *I. Katonai felmérés* térképén már csak egy nyugat-kelet fekvésű téglalap alakú épület látszik a vár udvarán, miközben a sáncok maradványai még jól kivehetők. Ez talán az egykori parancsnoki lak maradványa volt, de lehet, hogy már egy annak tégláiból összerakott újabb építmény. Mindenesetre a vár északkeleti sarkánál a XIX. században működő egykori salétromüzem, aminek maradványait 2022 őszén tárták fel, a téglanyag nagyon vegyes anyagából következtethetően a vár építményeinek bontott tégláiból készülhetett.

XIII. A vár tájolása

1665-ben Lucas Georg Ssicha hadmérnök és csapata nagyszerű és pontos tervük készítése során elkövetett egy sajnálatos hibát, pontosabban egy nagy mulasztást: a felmérési tervrajzon nem tüntették fel az épület tájolását. Ezzel nagyon megkeserítették a késői kutatók dolgát, ugyanis az erőd égtájához való igazodása, és ezzel a városhoz való kapcsolata is mai napig kérdéses maradt. Bár a közel száz évvel korábbi 1572-ben készült, Ottavio Baldigara által jegyzett tervrajz egyértelműen észak-déli irányban tájolja a vár hossz tengelyét, tudjuk, hogy a „várfundáló mester” személyesen soha nem járt a helyszínen, ebből fakadóan pontos értesülései nem voltak róla, amit az is mutat, hogy nem vette figyelembe a várudvaron már álló korábbi építményeket. Ráadásul azt is tudjuk, hogy nem pontosan az ő terve valósult meg. Másfelől viszont ahogy már írtam, a vár legkésőbbi, XVIII. századi térképábrázolásai⁴ egyöntetűen nyugat-keleti irányt ábrázolnak. Mindezzel együtt a dolog nem egyértelmű, mindkét feltételezésre vannak érvek s ellenérvek.

A második (2022. október) régészeti feltárás a vár északnyugati bástyájának valószínűsíthető helyén (vagy annak közelében) zajlott. Az ásatás felszínre hozott egy nagyméretű malomkő-darabot ott, ahol a Ssicha terven a szárazmalom látható. Ennek a rajzon való pozíciója a nyugat-keleti tájolást erősíti. Addig, amíg nem kerül elő egy olyan korabeli dokumentum, amin a már megépült vár tájolása egyértelműen jelölve van, nem tudjuk minden kétséget kizáróan megállapítani az objektum fekvését.

⁴ Lásd a Kováts-féle és az *I. Katonai felmérés* térképek.

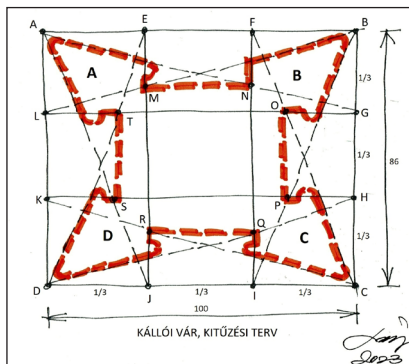
XIV. A vár építésének módja

Próbáljuk meg rekonstruálni a vár építésének menetét. Mi kell ahhoz, hogy egy építkezést el lehessen kezdeni? Először is tudnunk kell, hogy mi az elképzelésünk. Ha ez megvan, akkor kell egy építési terv. Nem ismerjük, hogy ki volt a vár eredeti, első tervének alkotója, aminek alapján a kivitelezés elindult. Azt viszont igen, hogy a már valamilyen készültségi fokra eljutott erőd módosított tervét Ottavio Baldigara készítette el. A továbbiakban az ő elképzelése szerint folytatódott az építkezés. Azt is tudjuk, hogy a tervek valamikor módosultak: menet közben, vagy későbbi átalakítással, mindenesetre az 1665-ben rögzített állapot kisebb mértékben eltér a korábbi verziótól. Mi ebből indulunk ki.

A kivitelezés elkezdésének másik feltétele egy megfelelő fekvésű és méretű telek, amin nincsenek magassági eltérések és a növényzettől, esetleges útban lévő építményektől, romoktól megtisztított. Vízsintesnek kell lennie, mivel a várat a terv szerint vízesárok veszi körbe, így az építménynek ehhez kell igazodnia. A Ssicha-féle felmérési terv tudósít, hogy az építkezés nem szűz területen valósult meg, hanem egy korábban már beépített területen, erre utalnak a rajzon a megmaradt körtemplom és a kapitányi ház. A 2021-ben elkezdődött régészeti feltárás igazolta ezt a feltevést, mivel a próbakövekben különböző korú és szabálytalan elrendezésű épületek téglalapfalainak maradványai kerültek felszínre, amelyek nagy valószínűséggel az erőd építését megelőző időkben készültek.

A tervezés és az épület kitűzése nagy pontosságú mérnöki munkát igényelt, biztosra vehető, hogy megfelelően képzett szakemberek, „várfundáló mesterek” irányították. Az olaszbástyás rendszer az oldalozó irányban leadott tüzéségi védelemre épült, ezért nagyon fontos volt a bástyaélék és a kötőgátak megfelelő arányú és hajlásszögű kialakítása.

Elkészítettem az erőd kitűzési vázlatát, amihez hasonlóból dolgozhatott annak idején a kivitelezést irányító mérnök is. A kiindulásnak a Ssicha-terv bécsi lábban megadott méretskálája alapján megfelelő kerekítéssel számított kb. 100 x 86 méteres fekvő téglalapot tekinthetjük. Ennek oldalait egyharmad-egyharmad arányban felosztva, a pontokat függőlegesekkel és vízszintesekkel összekötve egy hálózatot kapunk. A megfelelő – pl. A–G vagy B–L – pontokat ferde átlók a köztes függőleges vagy vízszintes egyenesekben újabb pontokat jelölnek ki. Ezek – pl. az M–N – határozzák meg a vár kötőgátjainak külső kontúrját, egyben a bástyák szárnyfalának tövét. Az átlós vonalakon kirajzolódnak a bástyák élei. A bástyafülek a szárnyfalakhoz idomulnak, egyébként ezek lehet, hogy később lettek hozzájuk toldva, ahogy a csúcsok lekerekítésére is valószínűleg már a használati tapasztalatokból eredt.

A B jelű bástyánál egyébként Ssicha felmérése szerint az egyik oldalon a fül kiképzése valamilyen ismeretlen okból kifolyólag elmaradt.

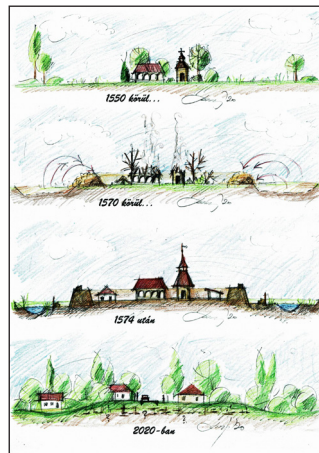
Az építmény kitűzésének idején, 1570 körül még nem létezett speciális műszer (teodolit), így a mesterek a rendelkezésükre álló egyszerűbb eszközökkel végezték azt. A távolságokat hitelesített mérőrúddal (Ruthe, azaz bécsi öl, 1,98 méternek felel meg) vagy mérőzsinórokkal, mérőlánccal határozták meg. Utóbbiakat óvatosan kellett kezelni, mert a zsinór nedvesség, a lánc a hőmérséklet hatására megnyúlhatott, ami a mérési eredményt pontatlanná tehetette. A derékszögeket a Püthagorasz-tétel alapján egyszerűen alkalmazható úgynevezett *mezei vinkli*⁵ segítségével tudták nagy pontossággal meghatározni. A vár sáncainak építéséhez földet, megerősítéséhez tölgyfa karókat használtak. A földet a várárok kiemelésével nyerték, amivel két legyet ütöttek egy csapásra: ahogy az árok mélyült, úgy emelkedett a sánc, a támadók szempontjából tehát a mélység és a magasság összeadódott, ezzel a fal mintegy 5,7 méteres lett. Ha ehhez hozzáadjuk a mellvéd közel kétméteres magasságát, akkor 7,6 métert kapunk a várárok szintjéhez viszonyítva. A sáncot kétoldalról tölgyfa-karósor, „palánk” fogta össze és tartotta meredeken, kb. 80 fokos szögben. E nélkül a föld idővel szétterült volna, legalábbis a természetes rézsűszög (cca. 35 fok) lejtésre. (Lásd: Kiskálló, Inségdomb.) A fát a környéken akkor még kiterjedt erdőségekből vágták ki, elsősorban tölgyet. Nagyjából 25.000 köbméter föld megmozgatására és 2000 darab, egyenként 6–6,5 méter hosszú, 20–25 cm átmérőjű karó lerakására volt szükség. (Ebben nincs benne a várost bekerítő palánk faanyaga!) A várárokból a magas talajvíz következtében mocsár alakult ki. Közepén kb. 5 méter szélességű mély vizesárok húzódtott.

Hatalmas munka volt ez, nemcsak Szabolcs, de még távolabbi vármegyék jobbágyait is iderendelték robotra. Nehéz ma elképzelni, hogy ez a munka kizárólag emberi erővel, kubikmunkával, vagyis ásó-lapátos kézi földkitermeléssel és talicskával való szállítással, döngölő fákkal való tömörítéssel folyt. A faanyagot az erdőkben kézi fűrészrel termelték ki és lóvontatta szekerekkel szállították a helyszínre, ahol a méretes gerendákat szintén kézi erővel ásták be rendeltetési helyükre. Mivel szilárd burkolatú út akkoriban nem létezett, az építőanyag (fa, téglá, mész) helyszínre szállítása rendkívül nehéz és körülményes volt. Ráadásul a fuvarosok nemcsak az időjárás viszontagságainak voltak kitéve (összel-télen a felázott, sáros utak gyakorlatilag járhatatlanok voltak), hanem a kóborló martalócok életveszélyes támadásainak is. A beruházás menetében így szép számmal akadtak zökkenők, sokszor hiányzott az ember, az anyag és persze legfőképpen a pénz. 1573-ra mégis sikerült nagyjából befejezni, a törökök legnagyobb megdöbbenésére és bánatára.

Az általam készített és bemutatott vázlatok a kállói vár létrejöttének és elbontásának történetét mutatják be. Az első kép az 1500-as évek derekán a XV. századi Kállay-kúriát és környezetét mutatja be a XI–XII. századi rotundával és egyéb épületekkel.

⁵ Mezei vinkli: ha egy háromszög oldalai 3, 4 és 5 egységnyi hosszúak, akkor a két befogó biztosan derékszöget zár be egymással. Ilyen háromszöget zsinórokkal pillanatok alatt meg lehetett szerkeszteni. (Ez a módszer a XX. század közepéig általánosan elterjedt volt az egyszerűbb építkezéseknél.)

Ezek az 1565-ös török martalóc-támadás következtében elpusztultak vagy megrongálódtak. A romos területen 1570-ben kezdődött el a vár építése a várárok kiásásával, aminek földjéből a sáncokat emelték. A harmadik kép az 1574-re elkészült erődfalakat és a helyreállított kúriát (kapitányi lakot) és szertár-örtoronnyá alakított rotundát ábrázolja a várárokkal és a vizesárokkal. A negyedik kép napjaink viszonyait ábrázolja: a földsáncokat 1780 után elhordták-szétterítették, az épületeket lebontották, csak az alapfalaik maradtak meg a föld mélyén a régészeti feltárássra várva. Az egykori vár fölött kertek és lakóházak vannak, csak a föld enyhe domborzati változásai emlékeztetnek az egykori erődre.

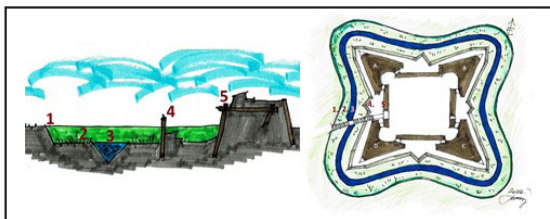

A kállói vár építése és elenyészése

XV. Az erőd harcászati működése

A kállói várat a védelmi struktúra teljes kiépülése után ötszörös akadályrendszer biztosította.

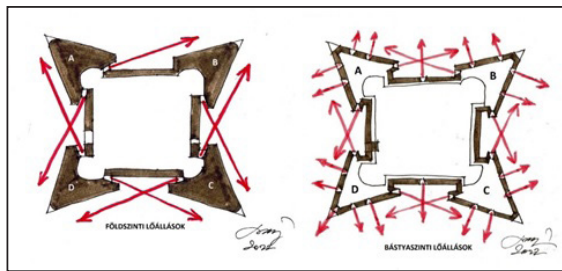
1. A várárok pereme, az úgynevezett *contrascarpa*, magyarul ellenfal. Ezen a meredek, kb. 65–70 fokos rézsűn kellett a nagyjából 2 m mélyben fekvő várárokból leereszkednie a támadóknak a vár megközelítése céljából. Ez nemcsak komoly fizikai, hanem legalább ennyire lelki megpróbáltatás volt, hiszen ezzel kitűnő célpontot nyújtottak a vár lövészeinek, ráadásul a rézsűfal meredeksége a visszavonulást és megmenekülést szinte lehetetlenné tette, mert visszafelé kapaszkodva a behatolók végképp védtelenné váltak.
2. Második akadály maga a 25–30 m széles várárok volt, benne az abban tenyészlő mocsárral. Nem kell mondani, hogy milyen nehéz volt átvergődni a védők folyamatos tüzeinek kitéve a mély lápon, ami a magas talajvíz következménye volt. A védők folyamatosan gondoskodtak arról, hogy az ingovány ne száradjon ki.
3. A várárok közepén egy kb. 5 m szélességű, 2–3 m mély vizesárok futott körbe, amin már csak úszva lehetett átkelni, ez pedig fegyverrel, nehéz hadifelszereléssel, vérttel-sisakkal (ne feledjük: az állandó ellenséges tüznek kitéve) ismét egy igen veszélyes akadálynak számított.
4. A rohamgát következett: 2,5–3 m-es karósról, mögötte alacsony földsánccal és löpaddal, ami mögöl a várvédők egy kisebb csapata közvetlen közélről lehetett kézifegyverekkel: pisztollyal, íjjal támadókra. A rohamgátból a mögötte lévő kurti-

A kállói vár öt lépcsős védelmi rendszere

- na, vagyis kötőgát közepénél mind a négy irányban egy kiszögelés, az ún. ravelin (pajzsgát) ugrott előre. Ez lehetővé tette a támadók oldalirányú tűz alatt tartását. Nagyobb támadás esetén a védők visszavonultak a várba. Az esetleges áthatolás után a támadó számára már tényleg csak egy választás maradt: menni (fel a várfalra) vagy meghalni. Visszafordulni és a saját biztonságos állásokba élve eljutni, a védőknek háttal biztos célpontot kínálva már tényleg a lehetetlenséggel volt határos.
5. Végül maga a közel 80 fok meredekségű, a mellvéddel együtt mintegy 7,5 m, vagyis 2,5 emeletnyi magasságú várfal állta útját az ostromlóknak. Ebben a zónában már nemcsak a kézfegyverek, de a bástyák torkában elhelyezett ágyúk oldalozó tüzének is ki voltak téve. Egy-egy ágyúlövés egyszerre nagy tömegű támadóval tudott végezni.

Az erőd nagy erejű tűzfegyverekkel, vagyis ágyúkkal és szakállas puskákkal való védelmi szisztémáját az alábbi ábrák mutatják. A nagyobb ágyúk a várudvar szintjén a bástyák szárnyai tövében, a védő bástyafülek mögött fekvő kazamatákban voltak elhelyezve, míg a kisebb ágyúk és szakállas puskák a második, a bástyaszinten kialakított magas lőállásokban⁶ kaptak helyet. Megfelelő számú tűzfegyver, muníció és hozzáértő védő esetén a kis alapterületű vár is igen nagy védőerővel rendelkezett.

A vár tüzérségi védelmi rendszere

A kállói vár fegyvereinek és hadi felszerelésének összeírását az 1607. március 1-jén felvett *Inventárium*,⁷ azaz leltár őrizte meg számunkra. Nem kívánom mind felsorolni a benne leírtakat, csak a tűzfegyverekre vonatkozó főbb adatokat emelem ki. A várban volt tehát:

- 11 db kerek ágyú, közte kettő 6 fontos, kettő 2 fontos, négy tarack, ami 16 fontos kőgolyókat lőtt ki, a többi 1 – 1,5 fontos ágyú
- 127 (!) db „kéziágyú”, vagyis szakállas puska
- 21 db „Gascogne” típusú puska
- 12 db csavarzáraváros kézipuska (ez utóbbiakhoz is állvány kellett)

Mindezekhez temérdek különböző kaliberű vas, réz és kő ágyúgolyó, kartácslövedék és vagdalt vas, láncos golyó, vas és ólom puskagolyó (15 ezer!), sok hordó lőpor, tüzes szerszámok, gyújtózsinór stb. Ez mindenképpen jelentős tüzéronak mondható!

⁶ Magas lőállás: *cavalliere* (olasz), a bástyák felső szintjén vagy a kötőgátakon (többnyire azonos szinten) kialakított fedetlen lőállás.

⁷ Kálló vára hadifelszerelésének leltára 1607. március 1. Az irat jelzete: Hofkammerarchiv. Wien. Anhangvermischung. Gegenstan Fasc. 50., Conv. 1607., Fol. 219-223 (eredeti németből magyarra fordítva).

A korban általánosan elfogadott nézet szerint egy erősség megívásához a támadóknak legalább ötszörös létszámfölényben kellett lenniük a védőkkel szemben. A kállói várban szolgáló katonaság létszámát a történész szakértők 350–400 főre becsülik. (Ez az erőd fennállásának közel másfél évszázada során természetesen ingadozott.) A vár megívására tehát egy legalább kétezer fős jól felszerelt sereg kellett volna. Egy ekkora hadtest mozgatása, munícióval, élelmiszerrel, szállítójárművekkel való ellátása nem kis feladat volt a korabeli útviszonyok közepette.

Nem is nagyon került rá sor, legalábbis a törökök részéről, rájuk a viszonylag kis létszámú, sokszor csak néhány tucatnyi, de legfeljebb pár száz fős martalóc csapatok fosztogató-gyilkoló támadása volt jellemző. Az ezek elleni védelemre pedig a kállói vár kiválóan alkalmas volt. Egy igazi támadáshoz ugyanis a falak és védművek ágyúval történő lerombolására, a védőárok feltöltésére és ebből következően sok időre lett volna szükség, ezért inkább nem próbálkoztak vele. Igaz, hogy a vár sokszor cserélt gazdát kisebb-nagyobb ostromokat követően (is), de kizárólag a királyi Magyarország vezetői és Erdély fejedelmeinek huzakodása folytán. Ezek az ostromok többnyire igen rövidek voltak, a vár átadására pedig általában a védők átpártolása miatt került sor. A kállói várat törökök soha nem tudták elfoglalni a keresztény védőktől.

XVI. A vár védői, a város lakói

Bongars Jakab⁸ 1585-ben járt a kállói várban. Feljegyzése szerint ekkor a helyőrség 200 németből állt, de szép számmal voltak huszárok és szabad hajdúk is – vagyis a 400-as létszám minden bizonnyal összejött. A későbbiekben ez kis mértékben ingadozva egészen a karlócai béke megkötéséig megmaradt. A szolgálatot teljesítő katonaság származási-nemzetiségi összetétele viszont sűrűn változott, attól is függően, hogy a vár éppen milyen fennhatóság alá esett: a Magyar Királysághoz, vagyis lényegében a Habsburg Birodalomhoz vagy az Erdélyi Fejedelemséghez. Az azonban biztos, hogy mindig szolgáltak a várban német (a Habsburg Birodalom egyéb országaiból származó, többnyire német nemzetiségű) katonák: ők elsősorban az erőd haditechnikai eszközeit kezelték: ágyúkat, szakállas puskákat stb.

A gyalogos hajdúk és darabontok mellett számottevő lovasság is védte a várat. Ez könnyűlovasságot jelentett: ebben a korszakban alakult ki az a jellemzően magyar fegyvernem, amit huszárságnak⁹ neveznek és ezen a néven terjed el egész Európában. Ennek feladata a Kálló határában feltűnő ellenséges csapatok felderítése, elzavarása, az ostromlók váratlan kicsapásokkal való nyugtalanítása és visszavonulásuk esetén az

⁸ Jaques Bongars (1554–1612) francia protestáns humanista és diplomata. 1585-ben diplomáciai úton Bécs és Konstantinápoly között Nagykállóban is járt. Úti naplójában fontos részleteket örökített meg az akkor nemrégiben elkészült kállói várról és a városról.

⁹ Huszárság: a XV–XVI. századi Magyarországon kialakult könnyűlovassági fegyvernem. Jellemzője a nagyobb gyalogos és nehézlovas-páncélos seregrészek mellett kisebb csapatokban ki-kitörő, az ellenséget gyors rohamokkal támadó, de gyorsan vissza is vonuló, váratlan helyen újra támadó harcmodor.

üldözése volt. Benda Kálmán¹⁰ *Kálló vára 1607–1608-ban* című tanulmányában írja le, hogy a korabeli felmérés alapján 1604-ben, a Bocskai-szabadságharc előtt az őrség a kapitányt, a hadnagyokat és a gazdasági igazgatók adminisztrátorait leszámítva 332 fő volt. Ezek megoszlása fegyvernem szerint 120 német gyalogos, 100 hajdú, azaz magyar gyalogos, 100 huszár és 12 tüzér, illetve az ágyúk karbantartásához szükséges mesterember volt. A bécsi hadikincstár által folyósított havi zsoldjuk a következőképpen alakult: Kátay Mihály kapitány személyi fizetése 100 forint, amihez a 100 lovas után kiegészítésként 60, illetve 30 forint, a kémek után 10 forint járult. A hadnagyok javadalmazása lényegesen szerényebb volt: két dobossal, és egy trombitással együtt kaptak 50 forintot. A német gyalogosok követték őket havi 7 forint 4 krajcárral, őket a lovas huszárok fejenként 4 forint 25 krajcárral, végül a gyalogos hajdúk jöttek 2 forint 82 krajcárral. A 12 tüzér összesen 110 forint javadalmazásban részesül. Egyenlősdiről tehát szó sem volt! A kincstár összesen 1937 forintot fizetett ki havonta.

Bocskai István fejedelem nagy számban telepített le hajdúkat Nagykállóba. Bár utóda, Báthory Gábor áttelepítette őket a mai Hajdú vármegyébe, mégis számos hajdúcsalád itt maradt.¹¹ Ezért akkoriban – és még sokáig – hajdúvárosnak titulálták Nagykállót („Hajdukenstatt” olvasható még az 1785-ben készült, a Habsburg Birodalom *I. Katonai felmérése*nek a városról készült szelvényén is).

A magyar kismesek és hajdúk mellett a Délvidékről ide felszivárgó-menekülő rácok (szerbek) is szép számmal álltak szolgálatba, Nagykállónak azidőtájt egy rácvárosnak nevezett része is volt. A rácok ortodox görögkeleti vallásúak voltak, az ő számukra épült a XV. században a mai görögkatolikus templom. A magyar kismesekből és mesteremberekből, valamint hajdúkból álló lakosság jórészt református volt. Középkori alapokon épült templomuk a város főterén állt, ez a XVIII. század elején kapta mai formáját és új harangtornyát. A római katolikus templom csak a XVIII. század végén épült fel. Korábban a vár fennállásának idején a változó létszámú német őrség számára csak egy kisebb katolikus imaház működött a városban. A német (a német-római császárság területéről származó) tisztek és katonák másfél évszázados jelenléte egyúttal egyfajta közvetítőszerepet is játszott a korabeli Európa periferiájára szorult Kelet-Magyarország és a technikai és kulturális szempontból fejlettebb Nyugat között.

A vár kis alapterülete nem tette lehetővé az ott szolgáló katonák és családjuk elszállásolását, a várudvar barakkjaiban csak a szolgálatot teljesítők befogadására és a fontos hadianyagok, élelmiszerek, fegyverek tárolására volt elegendő hely. Nem lehetett szó a lovak és egyéb állatok belső tartásáról sem. Ezt a szerepet maga a palánkkal-deszkafallal elkerített, őrzött-védett város látta el, a vár vitézei ugyanis családostól-lovastól az ott épült kertes házakban éltek. A vár területén csak az éppen berendelt, őrséget-szolgálatot vagy egyéb feladatot ellátók tartózkodtak.

¹⁰ Benda Kálmán (1913–1994) történész, a középkori magyar történelem kiemelkedő kutatója, nagyszámú tanulmány és könyv szerzője.

¹¹ Nagykállói hajdú eredetű családok: Sörös, Aradi, Tisza – a teljesség igénye nélkül.

A XVI–XVII. századi Nagykállóban a katonaság mellett nagy számban éltek és dolgoztak számos mesterség, szakma képviselői, elsősorban azok, akiknek tevékenysége a helyőrség ellátására irányult, legyen szó akár földművelésről-állattartásról, élelmiszer-termelésről, mindennemű szerszám és fegyver, ruhanemű készítésről-javításról – egészen az egészség megőrzését szolgáló felcseri-kirurgusi és gyógyszerési tevékenységekig. Ez a vidék lakossága számára is vonzóvá tette a várost, különösen annak heti rendszerességgel megtartott vásárait. A korszak nehéz, viszontagságos történelmi helyzete ellenére a vár védelmében a lakosság gyarapodásnak indult, a XVI. század során 1000–1200-ról 3500–4000 főre növekedett (ezek becsült számok¹²).

A Kállóról készült rajzokon, metszeteken a kizárólag idegen országokban született mesterek szívesen jelenítették meg a magyar katonákat, hajdúkat a képek melléskze-replőiként (a főszeret persze maga a vár vitte). Hogy mennyire tekinthetők ezek a többnyire sok száz, esetleg ezer kilométernyi távolságban, legfeljebb néhány helyszínen készült vázlat alapján megszületett ábrázolások hitelesnek? Nehéz lenne ma ezt megmondani, de mivel más nem áll rendelkezésünkre, ezek a leghitelesebbek! Néhányat példaként kiemeltünk ezek közül: íme, ősapáink, az egykori kállói vitézek!

XVII. Epilógus – hogyan tovább?

Remélem, hogy sikerült az egykori várról egy sokkal pontosabb, részleteiben hitelesebb és árnyaltabb képet felvázolnom, mint ami korábbi leírások, tanulmányok alapján élt a köztudatban. Munkám során jó néhány olyan adattal és összefüggéssel ismerttettem meg az olvasót, ami eddig nem volt köztudott vagy tévesen fordult elő: ilyenek elsősorban a vár tényleges méretei, az építésénél felhasznált anyagok és műszaki megoldások és az, hogy maradványai bő fél évszázaddal később is álltak még, mint ahogy az a történelemben szerepelt. Elsőként határozta meg Nagykálló mai térképén az egykori vár és városfal pontos helyét.

Leírtam azt is, hogy a vár régi felmérési rajzai szerint Nagykálló története lényegesen korábbi időkre nyúlik vissza, mint a köztudatban él. Erről egy kora-Árpádkori szakrális épület, egy körtemplom 1665-ben papírra vetett félreismerhetetlen alaprajza ad tanúságot. Ezt a felvetést az elmúlt két év szűrőpróba szerű régészet kutatása máris igazolta: a kutatási területen középkori építmé-

A vár látképe délkeleti irányból

Látkép északnyugati irányból

¹² MEZŐ ANDRÁS: Nagykálló személynevei a XVI. és a XVIII. században című tanulmányának becsült értékei alapján. Lásd In: A nagykállói járás múltja és jelene. Szerk. Csepelyi Tamás et al. Nagykálló, 1970, Járási Tanács VB, 73–123.

nyek maradványait rejt a föld – habár pont a rotunda alapjainak feltárása még várát magára. Végezetül bemutatom saját készítésű, már a helyes számadatokkal kalkulált számítógépes látványterveimet, amik az érdeklődőknek a vár tömegéről és arányairól valóságához közeli képet adnak.

Azok számára, akik a vár múltjának kutatásában úgy elméleti, mint a terepen végzett gyakorlati munkával elmerültek, nem kétséges, hogy az egykori erősség történelmi szerepén túl fontos kulturális szerepet is betöltött: a magyar nemzeti tudat fennmaradásában is jelentős érdeme volt. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az egykori várvédő vitézek és „vitéznek” messze földön híres tánca, a *Kállai kettős*,¹³ ami a vár és a város hegyes tölgyfakarókból rótt palánkfalai között, az állandó fenyegetettség közepette mégis-mégis feltörő vidám, őszinte élni-akarás virágaként nyílt ki. Az erő az építési módja, anyagfelhasználása egyáltalán nem mondható egyedinek, hiszen a XVI. századi, a török terjeszkedés miatt sebtében létrehozott magyar végvárrendszer más tagjai is hasonló a technológiával (csak a legközelebbi példák: Tokaj, Kisvárd, Ecsed, Szatmárnémeti egykori földvárai) sok esetben ugyanazon „várfundáló mesterek” munkájának köszönhetően készültek, mégis annak a kornak az egyik legtisztábban megfogalmazott, legjellemzőbb várépítészeti objektumáról beszélhetünk. Ezt az a kivételes mennyiségű fennmaradt ábrázolás is igazolja, amik a kállói várat jellegzetes korabeli magyarországi erősségeként mutatták meg a XVII. századi Európa távoli népeinek.

Látkép – 1665

Joggal merül fel a nagykállói várbarátokban a kérdés: miért ne lehetne pont a kállói vár az, amit egyrészt tudományos alaposággal feltárnának, másrészt – ha csak részlegesen is – rekonstruálnának, bemutatva ezzel ezt a magyar történelemben oly nagy szerepet vitt erődtípust az utókornak? Én személy szerint nagyon hasznosnak tartanám a valamilyen szintű helyreállítást, mivel ezzel lehetőség nyílna ennek a törökkorban oly elterjedt erődtípusnak a tárgyyszerű bemutatására, hiszen a diákok százezrei tanulnak, olvasnak róla generációk során anélkül, hogy akárcsak egyetlen valódi helyszínen megnézhetnék.

Legyünk azonban óvatosak: a teljes feltárára és rekonstrukcióra aligha van lehetőség. Már csak azért sem, mert a terület – igaz viszonylag szétszórta és jórészt régebbi családi házakkal – be van építve. Ráadásul nemcsak 450 éve, hanem ma is hatalmas

¹³ Kállai kettős: a XVII. század folyamán Nagykállóban kialakult páros (különnemű) tánc, amit évszázadok során meghatározott helyi népdalok hangszeres és énekes kíséretével íratlan szabályok, szokások szerint adtak elő. Eredetét a kutatók a városi polgársághoz kötik, aminek zömét a várban szolgáló kismesek, hajdúkatonaik és családjaik adták. Első írásos említése 1674-ből való. A táncballada zenéjének és dalszövegeinek hivatalos lejegyzésére és közzétételére Farkas Lajos református segédlelkész révén, koreografált táncballadaként való előadására Szabó Antal református tanító vezetésével egyaránt 1895-ben került sor. A rögzített zenei és formai tartalom szerinti táncmű népes közönség előtti ősbemutatója 1895. február 24-én a nagykállói Nagyvendéglőben volt.

összeget emésztene fel először a telkek kisajátítása és a teljeskörű régészeti feltárás, aztán az erőd újraépítése. De ahogy leírtam: egy palánkvár fenntartása is folyamatos karbantartást, azaz pénzt követel... Nem véletlenül bontották el annak idején. Mégis el tudnám képzelni egy kisebb rész, mondjuk egy bástya stílszerű és a korabeli műszaki megoldások bemutatásával történő újraépítését, ami a látogatóknak mély benyomást és igazi élményt nyújtana. Remélem, hogy tanulmányom másokat is további kutatásra és munkára inspirál.

IRODALOMJEGYZÉK

- BALLA GYÖRGY: Kéziratos térképek Karlsruheban, 1972.
BALOGH ILONA: Magyar fatornyok, 1935.
BENDA KÁLMÁN: Kálló vára 1607–1608-ban, Kálló vára hadifelszerelésének leltára. 1607. már. 1., 1972.
DOMOKOS GYÖRGY: Ottavio Baldigara, egy itáliai várfundáló mester Magyarországon a XVI. század második felében, 2000.
DOMOKOS GYÖRGY: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században, 1986.
GERŐ LÁSZLÓ: Magyarországi várépítészet, 1955.
GERŐ LÁSZLÓ: Magyar várak, 1968.
GÖRÖMBEI PÉTER: A nagykállói ev. ref. egyház története, 1882.
HARSÁNYI GÉZÁNÉ: Mozaikkép Nagykálló XX. századi történéseiből, 2000.
KOMÁROMY ANDRÁS: Kálló mint végvár, 1897.
KOROKNAY GYULA: A kállói vár, 1961.
KOROKNAY GYULA: Kállói kapitányok, 2006.
LUKÁCSY GÁBOR: Nagykálló Árpád-kori temploma és kapcsolata a török kori várral, 1980.
MAGYAR KÁLMÁN: Régészeti adatok Nagykálló XV. századi történetéhez, 1970.
MÁTÉ BALÁZS – VARGA GÉZA: Kelet és nyugat határán, Az árpádkori rotundák eredetkutatása, 2018.
MERÉNYI LAJOS: Kálló és Szathmár őrségének panaszai. 1631-ben, 1895.
MEZŐ ANDRÁS: Nagykálló személynevei a XVI. és a XVIII. században In: A nagykállói járás múltja és jelene. Szerk. Csepelyi Tamás et al. Nagykálló, 1970, Járási Tanács VB, 73–123.
MIKES ILDIKÓ: Az evőeszközök rövid története, 1971.
Nagykállói református anyakönyvek, XVII – XIX. század.
NÉMETH PÉTER: A középkori Szabolcs megye települései, 1997.

*

A tanulmányban szereplő rajzokat, ábrákat és számítógépes látványterveket Várkonyi András készítette.